

From Space to Discourse: The Grammaticalization and Cognitive Reinterpretation of *tā* in Persian within Heine's Model

Masoud Dehghan

Associate Professor, Department of English Language and Literature and Linguistics, Faculty of Language and Literature, University of Kurdistan, Sanandaj, Kurdistan, Iran.

Mohammadreza Abdolmaleki

Language Instructor, University of Kurdistan, Sanandaj, Kurdistan, Iran.

Extended Abstract

1. Introduction

The phenomenon of grammaticalization has long been recognized as a key mechanism underlying the evolution of linguistic structures. Within cognitive-functional approaches, grammaticalization is not merely understood as a formal or syntactic shift, but rather as a conceptual reorganization grounded in human experience and cognition. From this perspective, linguistic elements evolve through systematic semantic extensions that reflect embodied interaction with the world. Among the various frameworks developed to account for this process, Heine's model offers a particularly insightful account by proposing that grammaticalization follows recurrent pathways across conceptual domains, typically moving from concrete, experience-based domains to more abstract ones.

In Persian, the element *tā* presents a compelling case for examining such a cognitively grounded transformation. Despite its high frequency and functional diversity, /*tā*/ has often been treated in traditional descriptions as a multifunctional but loosely connected particle, with its various uses categorized independently. These uses range from spatial and temporal marking to expressing purpose, condition, result, and even discourse-level emphasis. The central problem addressed in this study is how such seemingly disparate functions can be systematically explained within a unified theoretical framework.

This paper argues that the diversity of functions of /*tā*/ is not accidental, but rather the outcome of a coherent conceptual trajectory grounded in a stable underlying schema. Specifically, it proposes that all uses of *tā* can be traced back to a fundamental cognitive schema of PATH-END POINT, which undergoes progressive reinterpretation across different conceptual domains. By situating the analysis within Heine's conceptual continuum, the study aims to demonstrate that the grammaticalization of *tā* in Persian follows a structured and cognitively motivated pathway from spatial relations to discourse-level functions.

2. Literature Review

Previous studies on Persian prepositions and functional elements have predominantly adopted descriptive, syntactic, or semantic approaches. While these studies have provided valuable insights into the distribution and usage of elements such as /tā/, they often treat different functions as separate categories without exploring their underlying conceptual connections. As a result, the relationship between spatial, temporal, and abstract uses of tā remains under-theorized.

In the broader field of grammaticalization studies, considerable attention has been devoted to cross-linguistic patterns of semantic change, particularly within cognitive-functional frameworks. Heine et al. (1991) and subsequent works have demonstrated that grammatical elements frequently evolve along predictable pathways, moving from domains such as person and object to activity, space, time, and ultimately more abstract domains such as quality. These developments are driven by mechanisms such as semantic generalization, conceptual bleaching, and pragmatic inferencing.

However, the application of such models to Persian has been relatively limited, especially with regard to multifunctional elements like /tā/. Existing research rarely integrates all its functions into a single explanatory model, nor does it fully explore the role of image schemas in structuring its semantic extensions. Moreover, discourse-level uses—particularly those involving evaluative emphasis—have largely been overlooked or treated as peripheral phenomena.

The present study addresses these gaps by offering a comprehensive, cognitively grounded analysis of tā, situating its diverse functions within a unified grammaticalization pathway and extending the analysis to include advanced stages such as lexical fixation and discourse emphasis.

3. Theoretical Background

The theoretical framework of this study is based on Heine's cognitive model of grammaticalization, which conceptualizes linguistic change as a process of domain shift across a conceptual continuum. According to this model, linguistic elements originate in concrete experiential domains and gradually extend into more abstract domains through metaphorical and metonymic mappings. The commonly cited continuum—Person → Object → Activity → Space → Time → Quality—captures this progression and provides a basis for analyzing semantic change.

Central to this framework is the notion of image schemas, which are recurring patterns of embodied experience that structure conceptualization. Among these, the PATH-END POINT schema plays a crucial role in the analysis of /tā/. This schema involves a trajector moving along a path toward a terminal point, and it serves as the conceptual foundation for a wide range of linguistic expressions.

In the case of *tā*, this schema is first instantiated in spatial contexts, where it marks the endpoint of physical movement. It is then extended to temporal contexts, where it denotes the endpoint of a time span. Further extensions involve qualitative and quantitative domains, where *tā* indicates maximum degree or limit, as well as functional domains such as purpose, condition, and result, where the endpoint is reinterpreted as a goal or outcome.

Importantly, the study also introduces the notion of discourse emphasis as a post-grammatical stage, in which *tā* functions not merely as a marker of boundaries, but as a tool for highlighting expectations and thresholds within discourse. This extension demonstrates that grammaticalization does not terminate at structural fixation, but may continue into pragmatic and interactional domains.

4. Method

This study adopts a qualitative, descriptive-analytical methodology consistent with cognitive linguistic research. The data are drawn from contemporary Persian usage, including both spoken language and written texts, ensuring accessibility and authenticity. Rather than relying on artificially constructed examples, the analysis is grounded in naturally occurring linguistic data that reflect actual patterns of usage.

The analytical procedure follows a conceptual-functional approach. Each instance of *tā* is examined in terms of the type of relation it encodes and is then assigned to a specific conceptual domain within Heine's continuum. Subsequently, the underlying image schema is identified, with particular attention to the persistence of the PATH-END POINT structure across different uses.

In addition, the analysis considers key mechanisms of grammaticalization, including semantic generalization, conceptual bleaching, and pragmatic strengthening. These mechanisms are used to explain how /*tā*/ transitions from concrete spatial meanings to abstract grammatical and discourse functions.

The study does not aim to provide an exhaustive inventory of all uses of *tā*, but rather to identify representative patterns that illustrate the broader conceptual trajectory. By analyzing these patterns as stages within a unified process, the methodology enables a systematic account of semantic extension and functional diversification.

5. Conclusion

The findings of this study demonstrate that the multifunctionality of /*tā*/ in Persian can be systematically explained through a cognitively grounded process of grammaticalization. Far from being a collection of unrelated uses,

the various functions of *tā* are shown to constitute successive stages within a coherent conceptual pathway rooted in the PATH–END POINT schema.

The analysis reveals that this schema remains stable across domains, while its interpretation shifts from concrete spatial endpoints to temporal boundaries, quantitative limits, causal relations, and ultimately discourse-level functions. This continuity underscores the role of embodied cognition in shaping linguistic structure and supports Heine's claim that grammaticalization involves domain shifts rather than arbitrary change.

A key contribution of the study lies in extending the analysis beyond traditional endpoints of grammaticalization. By introducing discourse emphasis as a post-grammatical stage, the paper demonstrates that the evolution of *tā* continues into the realm of interaction, where it serves to highlight expectations, signal threshold violations, and organize discourse. This finding challenges the view that grammaticalization culminates in structural fixation and suggests that pragmatic functions represent a further stage of development.

Compared to previous studies on Persian prepositions, this research offers a more integrated and theoretically grounded account, unifying diverse functions under a single conceptual framework. It also highlights the importance of image schemas and cognitive mechanisms in explaining semantic change, thereby contributing to a deeper understanding of the relationship between language, cognition, and experience.

Overall, the study confirms the explanatory power of cognitive approaches to grammaticalization and demonstrates their applicability to Persian. It opens new avenues for future research, including comparative studies across Iranian languages and further exploration of discourse-level extensions in grammaticalization processes.

Abstract

This study examines the process of grammaticalization of the Persian element *tā* from the perspective of Heine's cognitive-grammatical approach (1991;1997;2003). The central research question concerns how the wide range of functions associated with *tā*—from spatial and temporal uses to conditional, resultative, and discourse-related constructions—can be explained within a coherent, cognitively grounded developmental pathway. The theoretical framework of the study was based on Heine's conceptual continuum, which models linguistic change as systematic shifts across conceptual domains, from embodied experience to increasingly abstract levels. The data were drawn from accessible and reliable sources of contemporary Persian and were analyzed using a conceptual-functional approach. The results demonstrated that all uses of *tā* are grounded in the persistence of the underlying PATH-END POINT image schema, with functional variation arising from cognitive reanalysis of this schema across different conceptual domains. Furthermore, the findings showed that the grammaticalization path of *tā* does not terminate with grammatical stabilization but extends into the level of discourse emphasis, where *tā* functions as a device for evaluative highlighting and discourse organization. These results strengthen the explanatory capacity of Heine's model for the analysis of Persian and underscore the close interaction between conceptualization, grammatical structure, and discourse-level meaning.

Keywords: Cognitive Grammaticalization; Path-End Point Schema; Heine; grammatical fixation; discourse emphasis; *tā* in Persian

گفتمان: دستوری‌شدگی و بازتعبیر شناختی «تا» در فارسی بر پایه مدل هاینه

مسعود دهقان

دانشیار گروه زبان و ادبیات انگلیسی و زبان‌شناسی، دانشکده زبان و ادبیات،

دانشگاه کردستان، سنندج، کردستان، ایران.

محمدرضا عبدالملکی

مدرس زبان، دانشگاه کردستان، سنندج، کردستان، ایران

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی فرایند دستوری‌شدگی عنصر «تا» در زبان فارسی از منظر رویکرد شناختی- دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳) پرداخته است. مسئله اساسی پژوهش آن است که چگونه تنوع گسترده کارکردهای «تا»-از کاربردهای مکانی و زمانی تا ساخت‌های شرطی، نتیجه‌ای و گفتمانی- می‌تواند در قالب یک مسیر تحولی منسجم و شناخت-مبنای تبیین شود. چارچوب نظری پژوهش بر پیوستار مفهومی هاینه استوار است که تحول عناصر زبانی را به صورت جابه‌جایی‌های نظام‌مند میان حوزه‌های مفهومی از تجربه‌های بدن‌مند تا سطوح انتزاعی‌تر صورت‌بندی می‌کند. داده‌های پژوهش از منابع در دسترس و معتبر زبان فارسی معاصر گردآوری شده و تحلیل آن‌ها بر پایه رویکرد مفهومی- کارکردی انجام گرفته است. نتایج نشان داد که تمامی کاربردهای «تا» بر پایداری طرحواره بنیادین «مسیر- نقطه پایان» مبتنی هستند و تفاوت آن‌ها حاصل بازتعبیر شناختی این طرحواره در حوزه‌های مختلف مفهومی است. افزون بر این، یافته‌ها نشان داد که مسیر دستوری‌شدگی «تا» با تثبیت دستوری پایان نمی‌یابد، بلکه به سطح تأکید گفتمانی گسترش می‌یابد؛ سطحی که در آن «تا» به ابزاری برای برجسته‌سازی ارزیابانه و سازمان‌دهی گفتمان بدل می‌شود. این یافته‌ها ظرفیت تبیینی مدل هاینه را در تحلیل زبان فارسی تقویت می‌کند.

کلیدواژه‌ها: دستوری‌شدگی شناختی، طرحواره مسیر-نقطه پایان، هاینه، تثبیت دستوری، تأکید گفتمانی،

«تا» در فارسی

From Space to Discourse: The Grammaticalization and Cognitive Reinterpretation of /tā/ in Persian within Heine's Model

Abstract

This study examines the process of grammaticalization of the Persian element *tā* from the perspective of Heine's cognitive-grammatical approach (1991;1997;2003). The central research question concerns how the wide range of functions associated with *tā*—from spatial and temporal uses to conditional, resultative, and discourse-related constructions—can be explained within a coherent, cognitively grounded developmental pathway. The theoretical framework of the study was based on Heine's conceptual continuum, which models linguistic change as systematic shifts across conceptual domains, from embodied experience to increasingly abstract levels. The data were drawn from accessible and reliable sources of contemporary Persian and were analyzed using a conceptual-functional approach. The results demonstrated that all uses of *tā* are grounded in the persistence of the underlying PATH-END POINT image schema, with functional variation arising from cognitive reanalysis of this schema across different conceptual domains. Furthermore, the findings showed that the grammaticalization path of *tā* does not terminate with grammatical stabilization but extends into the level of discourse emphasis, where *tā* functions as a device for evaluative highlighting and discourse organization. These results strengthen the explanatory capacity of Heine's model for the analysis of Persian and underscore the close interaction between conceptualization, grammatical structure, and discourse-level meaning.

Keywords: Cognitive Grammaticalization; Path-End Point Schema; Heine; grammatical fixation; discourse emphasis; *tā* in Persian

در رویکردهای شناختی^۱ معاصر، زبان نه به عنوان سامانه‌ای صوری و خودبسنده، بلکه به مثابه بازتابی از شیوه‌های مفهوم‌سازی^۲ انسان در تعامل با تجربه بدن‌مند^۳، ادراک فضایی^۴، زمان‌مندی و کنش گفتمانی در نظر گرفته می‌شود. در این چارچوب، ساخت‌های دستوری محصول تثبیت تدریجی الگوهای معنایی‌اند که ریشه در تجربه‌های حسی-حرکتی^۵ و تعاملات اجتماعی دارند. یکی از سازوکارهای محوری برای تبیین این پیوند میان تجربه، معنا و ساخت، فرایند دستوری‌شدگی^۶ است؛ فرایندی که طی آن عناصر زبانی، از طریق تغییرات تدریجی معنایی و کارکردی، به واحدهایی با درجه بالاتری از انتزاع، وابستگی ساختاری و نقش گفتمانی^۷ تبدیل می‌شوند (هاینه^۸ و همکاران، ۱۹۹۱؛ هاپر^۹ و تروگات^{۱۰}، ۲۰۰۳).

در میان نظریه‌های دستوری‌شدگی، رویکرد شناختی-دستوری هاینه جایگاهی متمایز دارد؛ زیرا دستوری‌شدگی را نه صرفاً نتیجه فرسایش صوری یا بازتحلیل نحوی، بلکه پیامد جابه‌جایی‌های نظام‌مند در حوزه‌های مفهومی می‌داند. هاینه (۱۹۹۷، ۲۰۰۳) نشان می‌دهد که عناصر زبانی در مسیر تحول خود، معمولاً از حوزه‌های تجربی و بدن‌مند-به‌ویژه مکان^{۱۱} و حرکت فضایی-آغاز کرده و به تدریج به حوزه‌های انتزاعی‌تری چون زمان^{۱۲}، کیفیت^{۱۳} و روابط مفهومی^{۱۴} پیچیده‌تر گسترش می‌یابند. در این مسیر، طرح‌واره‌های تصویری بنیادینی، مانند «مسیر^{۱۵}»، «نقطه پایان^{۱۶}» و «هدف حرکت» حفظ می‌شوند، هرچند حوزه اعمال و کارکرد آن‌ها دگرگون می‌شود.

مطالعات هاینه و همکاران (۱۹۹۱) نشان می‌دهد که این جابه‌جایی‌های حوزه‌ای صرفاً به تغییر معنا محدود نمی‌شوند، بلکه با تغییر در نحوه مفهوم‌سازی تجربه و سازمان‌دهی آن در

¹ cognitive

² conceptualization

³ Embodied experience

⁴ Spatial perception

⁵ Motor-sensory experiences

⁶ grammaticalization

⁷ discourse function

⁸ B. Heine

⁹ P. J. Hopper

¹⁰ E. C. Traugott

¹¹ Space

¹² Time

¹³ Quality

¹⁴ Conceptual relations

¹⁵ Path

¹⁶ End point

گفتمان همراه هستند. از این رو، دستوری‌شدگی را می‌توان فرایندی دانست که نه تنها به تثبیت ساخت‌های دستوری می‌انجامد، بلکه در مراحل متأخرتر، زمینه‌ساز ظهور کارکردهای گفتمانی و ارزیابانه نیز می‌شود. با این حال، این بُعد پسادستوری‌شدگی در بسیاری از تحلیل‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

در زبان فارسی، عنصر «تا» نمونه‌ای برجسته از چنین تحول چندلایه‌ای است. این عنصر در کاربردهای نخستین خود، رابطه‌ای مکانی میان یک کنش حرکتی و نقطه پایانی آن برقرار می‌کند؛ مانند «رفتن تا در خانه». با گسترش به حوزه زمان، عنصر «تا» پایان یک بازه زمانی را نشان می‌دهد همچون «تا فردا منتظر بمان» و در مراحل بعد، در بیان حد نهایی مقدار، شدت یا درجه - در چارچوب حوزه کیفیت - به کار می‌رود، مانند «تا حد مرگ خسته شد». افزون‌بر این، «تا» در ساخت‌های هدفی، شرطی، نتیجه‌ای و در نهایت در ساخت‌های گفتمانی ارزیابانه ظاهر می‌شود؛ کاربردهایی که در آن‌ها تعیین پایان عینی، جای خود را به برجسته‌سازی انتظارات، آستانه‌ها و سازمان‌دهی گفتمان می‌دهد. برای نمونه، در جملاتی مانند «تا کی می‌خواهی صبر کنی؟» یا «تا کی قراره این وضعیت ادامه داشته باشه؟»، عنصر «تا» نه صرفاً نشانگر پایان یک بازه زمانی، بلکه بیانگر عبور از یک حد انتظاری و تأخیر در تحقق یک نقطه هنجاری است. همچنین در ساخت‌هایی نظیر «تا این حد هم بی‌دقتی؟» یا «تا این اندازه بی‌تفاوت بودن قابل قبوله؟»، «تا» با برجسته‌سازی یک آستانه مفروض، کارکردی ارزیابانه می‌یابد و میزان انحراف از حد قابل قبول را در سطح گفتمان نشان می‌دهد. این نمونه‌ها نشان می‌دهند که «تا» در این سطح، به ابزاری برای فعال‌سازی آستانه‌های شناختی و تنظیم انتظارات گوینده در بافت تعاملی بدل می‌شود.

مسئله اساسی پژوهش حاضر از این واقعیت برمی‌خیزد که علی‌رغم بسامد بالا و نقش محوری «تا» در نظام دستوری و گفتمانی فارسی، تحلیل‌های موجود غالباً به توصیف‌های نحوی یا معنایی محدود مانده و مسیر تحول آن را تا مرحله تثبیت دستوری متوقف کرده‌اند. در نتیجه، پیوندهای مفهومی میان کاربردهای مکانی، زمانی، مقیاسی و گفتمانی عنصر «تا» به صورت پراکنده باقی مانده و ظرفیت این عنصر برای ورود به سطح سازمان‌دهی گفتمان و تأکید ارزیابانه به طور نظام‌مند تبیین نشده است.

بر این اساس، پژوهش حاضر با تکیه بر مدل شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳) می‌کوشد به این پرسش پاسخ دهد که چگونه «تا» در زبان فارسی از یک نشانگر مکانی دال بر نقطه پایان حرکت، به عنصری دستوری با کارکردهای زمانی، مقیاسی و در نهایت گفتمانی

گسترش یافته است، و این تحول از چه مسیرهای مفهومی و سازوکارهای شناختی پیروی می‌کند. هدف پژوهش آن است که نشان دهد دستوری‌شدگی «تا» با تثبیت دستوری پایان نمی‌یابد، بلکه به سطح تأکید گفتمانی گسترش می‌یابد؛ سطحی که در آن «تا» به ابزاری برای برجسته‌سازی ارزیابانه، تنظیم انتظارات و سازمان‌دهی گفتمان بدل می‌شود. چنین تحلیلی، افزون بر روشن ساختن جایگاه «تا» در نظام زبان فارسی، امکان بازنمایشی در مرزهای پیوستار مفهومی هاینه و ارزیابی ظرفیت تبیینی آن در تحلیل زبان‌های ایرانی را فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که دستوری‌شدگی می‌تواند پلی میان تجربه فضایی، مفهوم‌سازی انتزاعی و کارکردهای گفتمانی برقرار کند.

این مقاله در پنج بخش سامان یافته است. در بخش نخست، با تکیه بر رویکردهای شناختی معاصر و مفهوم دستوری‌شدگی، چارچوب کلی پژوهش و مسئله اصلی مطالعه معرفی شد و جایگاه نظری رویکرد شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷ و ۲۰۰۳) به‌طور اجمالی تبیین گردید. بخش دوم به مرور پیشینه پژوهش اختصاص دارد و مطالعات مرتبط داخلی و خارجی درباره دستوری‌شدگی، به‌ویژه پژوهش‌های ناظر بر حروف اضافه و نشانگرهای حد و پایان، بررسی و ارزیابی می‌شود. در بخش سوم، چارچوب نظری پژوهش به‌صورت نظام‌مند تشریح می‌گردد و مدل شناختی-دستوری هاینه با تمرکز بر پیوستارهای مفهومی و سازوکارهای تحول معنا در آثار وی (هاینه و همکاران، ۱۹۹۱؛ هاینه، ۱۹۹۷؛ هاینه ۲۰۰۳) ارائه می‌شود. بخش چهارم به روش‌شناسی پژوهش اختصاص دارد و در آن نحوه گردآوری داده‌ها، معیارهای انتخاب نمونه‌ها و شیوه تحلیل شناختی-کیفی داده‌ها توضیح داده می‌شود. در نهایت، بخش پنجم به جمع‌بندی یافته‌ها، تبیین نتایج در پرتو چارچوب نظری و ارائه پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی اختصاص خواهد داشت.

۲. پیشینه پژوهش و مطالعات مرتبط

در پژوهش‌های زبان‌شناسی شناختی و تاریخی، تحلیل مسیرهای دستوری‌شدگی حروف اضافه و نشانگرهای حد و پایان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا این عناصر زبانی نه تنها معنای پایه‌ای مکانی یا حرکتی خود را بازتاب می‌دهند، بلکه از طریق فرایندهای استعاره‌ای و تعمیم شناختی به نقش‌های انتزاعی‌تر، مانند زمان، شدت و محدوده مقیاس، گسترش می‌یابند. بررسی نظام‌مند چنین تحولاتی در زبان‌های مختلف نشان داده است که مسیرهای دستوری‌شدگی معمولاً از حوزه‌های تجربی و فضایی آغاز شده و با حفظ طرحواره‌های بنیادین، به حوزه‌های انتزاعی‌تر

منتقل می‌شوند (هاپر و تروگات، ۲۰۰۳؛ هاینه، ۱۹۹۷). با این حال، در زبان فارسی، مطالعات محدود به تحلیل‌های معنایی یا تاریخی منفرد بوده و اغلب به توصیف کاربردهای مکانی یا زمانی حروف اضافه پرداخته‌اند، بدون آنکه مسیرهای مفهومی و سازوکارهای شناختی این تغییرات به‌طور نظام‌مند بررسی شود. بنابراین، مرور پیشینه پژوهش حاضر، با تمرکز بر مطالعات داخلی و خارجی، کوششی است برای روشن‌ساختن نحوه تحلیل و تبیین فرایند دستوری‌شدگی «تا» در فارسی و قراردادن آن در چارچوب نظری و شناختی منسجم، که بتواند نوآوری این پژوهش را در پرتو مدل شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱؛ ۱۹۹۷؛ ۲۰۰۳) آشکار سازد. در ادامه، به معرفی برخی از پژوهش‌های انجام‌شده خواهیم پرداخت.

در میان پژوهش‌های فارسی نیز تعداد معدودی به مباحثی نزدیک به موضوع مقاله حاضر پرداخته‌اند، هرچند که نه دقیقاً در چارچوب دستوری‌شدگی حروف اضافه با دیدگاه‌های تاریخی-شناختی مدرن. مثلاً در پژوهش‌هایی که به تحول معنایی و نقش استعاره^{۱۷} در معناشناسی حروف اضافه یا ساخت‌های مشابه توجه دارند، شواهدی از نقش فرآیندهای معناشناختی در تغییر معنای واژگان گزارش شده است.

عبدالکریمی و بابایی فلاح (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «معانی طرح‌واره‌ای حروف اضافه «برای» و «تا» در توضیح دستوری‌شدگی ثانویه آن‌ها» به تبیین معانی طرح‌واره‌ای دو حرف اضافه «برای» و «تا» در زبان فارسی و بررسی فرایند دستوری‌شدگی ثانویه آن‌ها در چارچوب معناشناسی شناختی پرداخته‌اند. نگارندگان نشان دادند که چگونه معانی به‌ظاهر متکثر و ناهمگون این حروف اضافه را می‌توان بر اساس یک هسته مفهومی مشترک و مسیرهای شناختی قابل پیش‌بینی توضیح داد، به‌گونه‌ای که نیاز به فهرست کردن معانی مجزا و نامرتبط از میان برود. نتایج نشان داد که «تا» از یک معنای مکانی/فضایی بنیادین حرکت کرده و از طریق گسترش‌های استعاره‌ای و فرایندهای بازتحلیل شناختی، به معانی انتزاعی‌تر همچون حد، غایت و رابطه کنترلی در ساخت‌های دستوری رسیده است؛ مسیری که با الگوهای پیشنهادی در نظریه دستوری‌شدگی شناختی هم‌خوانی دارد.

شایان ذکر است پژوهش حاضر با مطالعه عبدالکریمی و بابایی فلاح (۱۴۰۰) تفاوت بنیادین دارد. در حالی که، آن مطالعه عمدتاً بر تحلیل معنایی و طرح‌واره‌ای «تا» تمرکز داشت، مقاله حاضر مسیرهای دستوری‌شدگی نظام‌مند و پیوستارهای مفهومی این عنصر را در چارچوب مدل

¹⁷ metaphor

شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳) بررسی می‌کند و هدف آن ارائه تبیینی منسجم از تحول معنایی «تا» از حوزه‌های مکانی به حوزه‌های زمانی و گفتمانی است. این تفاوت، نوآوری نظری و روش‌شناختی مقاله را مشخص می‌کند و نشان می‌دهد که تحلیل حاضر فراتر از توصیف معنایی صرف حرکت می‌کند و ساختار دستور زبان فارسی را در پرتو فرایندهای شناختی-تاریخی روشن می‌سازد.

عباسی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی با رویکردی همسو با چارچوب شناختی-کارکردی، به بررسی فرایند شکل‌گیری گفتمان‌نمای «یعنی» در زبان فارسی پرداخته‌اند که هدف آن تبیین چگونگی گذار یک واحد زبانی از سطح دستور جمله به سطح دستور گفتمان بوده است. مسئله اساسی این پژوهش آن است که آیا تحول گفتمان‌نماها را می‌توان در چارچوب دستوری‌شدگی تبیین کرد یا نیازمند تمایز فرایندی مستقلی همچون «کاربردی‌شدگی» هستیم. یافته‌های این مطالعه نشان داد که «یعنی» در مسیر تحول خود، نه صرفاً از طریق دستوری‌شدگی، بلکه عمدتاً از طریق سازوکاری موسوم به «انتقال بافتی» از دستور جمله به دستور گفتمان منتقل شده و در این فرایند، کارکردهای معنایی جدیدی در سطح تعامل و بافت گفتمانی کسب کرده است. نتایج نشان داد که تحول عناصر زبانی به سطح گفتمان، مستلزم در نظر گرفتن سطوحی فراتر از دستور سنتی است و می‌تواند به‌عنوان مرحله‌ای متمایز اما مرتبط با دستوری‌شدگی تلقی شود.

علی‌نژاد و آریان‌پور (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «رویکرد معناشناسی شناختی به حرف اضافه «به» با تأکید بر شاهنامه فردوسی» به بررسی مقوله‌های شعاع حرف اضافه «به» در زبان فارسی پرداخته‌اند و داده‌های خود را عمدتاً از متن شاهنامه استخراج کرده‌اند. مسئله اساسی مقاله این است که آیا می‌توان تنوع معنایی «به» را نه به‌صورت فهرستی از معانی مستقل، بلکه در قالب یک شبکه شعاعی با مرکز مفهومی واحد توضیح داد. نتایج نشان داد که معانی مختلف «به» پیرامون یک هسته مفهومی مرکزی سامان یافته‌اند و گسترش این معانی از طریق سازوکارهای شناختی مانند استعاره و تعمیم رخ داده است. یافته‌ها نشان داد که این الگوی شبکه‌ای امکان تحلیل پویای تحول معنا را فراهم می‌کند و می‌تواند به‌عنوان الگویی روش‌شناختی برای بررسی دیگر حروف اضافه، از جمله «تا»، در مطالعات دستوری‌شدگی مورد استفاده قرار گیرد.

مظفری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «سامانه رفع ابهام معنایی از حروف اضافه در زبان فارسی با استفاده از قالب معنایی» به بررسی ابهام‌زدایی معنایی حروف اضافه فارسی در چارچوب معناشناسی با بهره‌گیری از چارچوب‌های معنایی پرداختند. نگارندگان در صدد بودند

نشان دهند که چگونه می‌توان معانی چندگانه حروف اضافه را به صورت نظام مند و قابل پیش بینی مدل سازی کرد، به گونه ای که هم از منظر نظری معتبر و هم برای کاربردهای زبان شناسی محاسباتی قابل استفاده باشد. نتایج نشان داد که معانی حروف اضافه، از جمله مواردی مانند «تا»، در قالب شبکه هایی از معانی مرتبط سازمان می یابند و تبیین آن ها مستلزم توجه هم زمان به بافت، چارچوب معنایی و روابط مفهومی زیربنایی است. اگرچه تمرکز مقاله مستقیماً بر دستوری شدگی نیست، یافته های آن اهمیت نگاه شبکه ای و شناختی به معانی حروف اضافه را برجسته می کند؛ نگاهی که با رویکردهای شناختی دستوری شدگی هم راستا است.

چنگیزی و عبدالکریمی (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «روند دستوری شدگی حرف اضافه «از» در زبان فارسی» به بررسی فرایند دستوری شدگی حرف اضافه «از» در زبان فارسی پرداخته و مطالعه ای توصیفی-تحلیلی مبتنی بر داده های زبانی انجام داده اند. مسئله محوری پژوهش آن ها تبیین این پرسش است که چگونه «از» از یک نشانگر مکانی/مبدأ به نقش های انتزاعی تر دستوری، از جمله نشانگری روابط علی، زمانی و گفتمانی، گسترش یافته است. یافته ها نشان داد که تغییرات معنایی «از» تصادفی یا صرفاً نحوی نیست، بلکه در امتداد مسیرهای شناختی نسبتاً منظم و از طریق فرایندهایی مانند استعاره مفهومی و بازتحلیل کاربردی رخ داده است. نتایج نشان داد که بررسی حروف اضافه فارسی از منظر دستوری شدگی می تواند الگوهای عام تحول معنا را آشکار کند.

نغزگوی و راسخ مهند (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «دستوری شدگی و بسط استعاری» به بررسی تغییرات معنایی ناظر به تبدیل معناهای عینی به انتزاعی در فرایند دستوری شدگی پرداخته اند و این موضوع در زبان فارسی نیز به گونه ای قابل مشاهده است، هرچند که تحلیل مفصل آن فراتر از مبنای توصیفی بوده و مستلزم مدل های نظری گسترده تر است.

اگرچه تحقیقات بنیادی در دستوری شدگی عمدتاً بر زبان های اروپایی و فرایندهای عمومی تمرکز داشته اند، مطالعات اخیر به طور ویژه به حروف اضافه و وابسته سازها پرداخته اند. پژوهش اسیزی^{۱۸} (۲۰۱۰) نشان داد پیشااضافه در عربی می تواند طی زمان به وابسته ساز تبدیل شود و این تحول در سطوح معنا و ساخت قابل رصد است. با استفاده از تحلیل موضوعات تاریخی و همزمانی، این مطالعه رابطه میان حروف اضافه و وابسته سازها را آشکار کرده و اثبات می کند که فرایند دستوری شدگی برای حروف اضافه نیز قابل مشاهده و سنجش است.

¹⁸ M. Essessy

گریچوخینا^{۱۹} و کیسلیاکف^{۲۰} (۲۰۲۴) به بررسی نقش دستوری شدگی در شکل‌گیری کلاس حروف اضافه در زبان فرانسه پرداختند. نگارندگان نشان دادند که چگونه حروف اضافه از صورت‌های معنادار و مستقل به صورت‌های تابعی و دستوری‌تر منتقل می‌شوند. یافته‌ها نشان داد که مکانیسم‌هایی مانند کاهش معنا و پیوستاری تغییرات در طول زمان نقش کلیدی در این تحول دارند و پیشااضافه‌ها در مسیر تاریخی خود به دسته‌ای منسجم با کاربردهای متنوع دستوری تبدیل می‌شوند. یافته‌ها نشان داد که تحلیل تاریخی می‌تواند درک دقیق‌تری از روند تحول دستوری حروف اضافه فراهم آورد.

وو^{۲۱} و شائو^{۲۲} (۲۰۲۵) روند تحول معنایی و دستوری حروف اضافه مشتق از افعال را بررسی کرده‌اند و نمونه‌ای شاخص را در مورد «considering» ارائه داده‌اند. مسئله پژوهش این بود که آیا جهت‌گیری معنایی به سمت ارجاع به ذهن گوینده، نقش مشخصی در فرایند دستوری‌شدگی دارد یا خیر. یافته‌ها نشان داد که این عنصر زبانی از شکل فعلی/فعل‌گونه خود به ساخت دستوری تبدیل شده و همزمان با تغییر معنایی، شاخص‌های زمینه‌ای مانند نوع ژانر و شخص فاعل در استفاده از آن تغییر می‌کند. این مطالعه نشان می‌دهد که فرایند دستوری‌شدگی با تغییرات معنایی مرتبط است و مسیرهای نظام‌مند قابل شناسایی هستند.

این مجموعه پژوهش‌ها نشان می‌دهد که در مطالعات فارسی، توجه به حروف اضافه عمدتاً در چارچوب معناشناسی شناختی، شبکه‌های معنایی و در مواردی دستوری‌شدگی صورت گرفته است؛ با این حال، بررسی نظام‌مند و صریح حرف اضافه «تا» در قالب یک مدل شناختی-دستوری مبتنی بر پیوستارهای مفهومی هاینه هنوز به‌طور مستقل و جامع انجام نشده است. همین‌طور، نقطه عزیمت پژوهش حاضر را شکل می‌دهد.

۳. رویکرد شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳)

چارچوب نظری این پژوهش بر پایه مدل شناختی-دستوری هاینه (۱۹۹۱، ۱۹۹۷، ۲۰۰۳) بنا شده است؛ مدلی که دستوری‌شدگی را نه به‌عنوان صرف تغییر صوری یا بازتحلیل نحوی، بلکه به‌مثابه فرایندی عمیقاً شناخت-مبنا و مفهوم-محور تبیین می‌کند (هاینه، ۱۹۹۷؛ ۲۰۰۳). در این رویکرد،

¹⁹ Z. R. Grechukhina

²⁰ E. Y. Kislyakova

²¹ X. Wu

²² B. Shao

زبان بازتاب مستقیم شیوه‌هایی است که انسان جهان پیرامون خود را تجربه، سازمان‌دهی و مفهوم‌سازی می‌کند. از این منظر، ساخت‌های دستوری حاصل انباشت تدریجی تجربه‌های زیسته و تثبیت الگوهای مفهومی‌اند، نه محصول قواعد صوری مستقل از معنا. نقطه عزیمت مدل هاینه این فرض بنیادین است که معناهای دستوری از حوزه‌های مفهومی بنیادین و تجربی سرچشمه می‌گیرند. هاینه برای صورت‌بندی این ایده، پیوستاری مفهومی پیشنهاد می‌کند که شامل شش حوزه اصلی است:

کیفیت → زمان → فضا → فعالیت → شیء → شخص

شکل ۱. پیوستار مفهومی دستوری‌شدگی در مدل هاینه (۱۹۹۷: ۴۸)

این شکل پیوستار شش مرحله‌ای حوزه‌های مفهومی در مدل هاینه را نشان می‌دهد که از حوزه‌های ملموس و تجربه‌محور به حوزه‌های انتزاعی و رابطه‌ای حرکت می‌کند. فلش‌های جهت‌دار میان این حوزه‌ها نشان‌دهنده مسیرهای ترجیحی دستوری‌شدگی هستند. در سراسر این پیوستار، طرح‌واره‌های مفهومی بنیادین حفظ می‌شوند، اما حوزه اعمال آن‌ها تغییر می‌کند. این نمودار چارچوب مفهومی لازم برای تحلیل تحول عناصر زبانی را در بخش تحلیل داده‌ها فراهم می‌سازد. در این چارچوب، حوزه‌های نخستین مانند «شخص» و «شیء» به تجربه‌های انسانی مستقیم و تعامل فیزیکی با جهان مربوط‌اند، در حالی که حوزه‌هایی مانند «زمان» و «کیفیت» فاقد مرجع عینی مستقیم بوده و تنها از طریق نگاشت‌های مفهومی قابل درک می‌شوند (هاینه، ۱۹۹۷). نکته کلیدی در مدل هاینه آن است که این جابه‌جایی میان حوزه‌های مفهومی تصادفی یا دلبخواهی نیست، بلکه از مسیرهای ترجیحی و نسبتاً پایدار پیروی می‌کند. پژوهش‌های تطبیقی هاینه و همکاران (۱۹۹۱) نشان داده‌اند که زبان‌های مختلف، علی‌رغم تفاوت‌های ساختاری، الگوهای مشابهی را در انتقال عناصر زبانی از حوزه‌های تجربی به حوزه‌های انتزاعی طی می‌کنند. این امر حاکی از آن است که دستوری‌شدگی ریشه در معماری شناختی مشترک انسان‌ها دارد. از منظر شناختی، این انتقال مفهومی مبتنی بر حفظ طرح‌واره‌های بنیادین است. طرح‌واره‌هایی که در حوزه‌های اولیه شکل می‌گیرند، در فرایند انتقال به حوزه‌های بعدی حذف نمی‌شوند، بلکه بازتعبیر می‌گردند. به بیان دیگر، آنچه تغییر می‌کند حوزه کاربرد است، نه ساختار مفهومی زیربنایی. این اصل «پایداری طرح‌واره‌ای در دل تغییر حوزه» یکی از ارکان اصلی مدل هاینه و شواهدی قوی برای شناخت-مبنا بودن دستوری‌شدگی به شمار می‌آید (هاینه، ۲۰۰۳). هاینه برای توضیح سازوکار این تحولات، مجموعه‌ای از فرایندهای شناختی-معنایی را مطرح می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

نخست، **تعمیم معنایی**؛ به این معنا که عنصر زبانی از یک معنای محدود و بافت‌مند به کاربردهایی گسترده‌تر و کمتر وابسته به موقعیت خاص گسترش می‌یابد. دوم، **رنگ‌باختگی مفهومی**؛ که طی آن برخی مؤلفه‌های معنای اولیه کمرنگ می‌شوند تا عنصر زبانی بتواند نقش‌های انتزاعی‌تر و رابطه‌ای‌تری ایفا کند. سوم، **تثبیت کاربردی**؛ که در آن، کاربردهای جدید به صورت الگوهای پایدار در نظام دستور زبان نهادینه می‌شوند (هاینه و همکاران، ۱۹۹۱).

مجموعه این فرایندها باعث می‌شود که عناصر زبانی، در طول زمان، از ابزارهای بیان تجربه‌های عینی به نشانگرهای روابط انتزاعی و ساخت‌های دستوری تبدیل شوند. مزیت اساسی مدل هاینه در این است که این تحول را نه به صورت گسسته، بلکه در قالب یک پیوستار مفهومی منسجم توضیح می‌دهد؛ پیوستاری که امکان تحلیل تاریخی، شناختی و کارکردی را به طور هم‌زمان فراهم می‌آورد. از این منظر، مدل شناختی-دستوری هاینه چارچوبی نظری فراهم می‌کند که در آن می‌توان مسیرهای تحول معنایی و دستوری را به عنوان بازتابی از تعامل میان تجربه، مفهوم‌سازی و ساخت زبانی تحلیل کرد. همین ویژگی است که این مدل را به ابزاری مناسب برای تحلیل نظام‌مند عناصر زبانی در زبان‌های مختلف، از جمله زبان‌های ایرانی، تبدیل می‌کند و بنیان نظری لازم برای تحلیل داده‌های زبانی در بخش‌های بعدی پژوهش را فراهم می‌آورد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکردی کیفی و تبیینی انجام شده و در چارچوب زبان‌شناسی شناختی، فرایند دستوری‌شدگی عنصر «تا» را بر اساس مدل شناختی-دستوری هاینه تحلیل می‌کند. در این چارچوب، دستوری‌شدگی نه به مثابه مجموعه‌ای از تغییرات صرفاً صوری یا نحوی، بلکه به عنوان جابه‌جایی‌های نظام‌مند میان حوزه‌های مفهومی در پیوستاری از تجربه‌های ملموس به سوی انتزاع در نظر گرفته می‌شود. بر همین اساس، روش پژوهش به گونه‌ای طراحی شده است که امکان بازسازی مسیرهای مفهومی تحول عناصر زبانی و شناسایی سازوکارهای شناختی دخیل در این فرایند را فراهم آورد.

داده‌های این پژوهش از متون فارسی معاصر در دسترس عمومی و گفتار روزمره گردآوری شده‌اند؛ از جمله متون مطبوعاتی، رسانه‌ای و متون ادبی منتشر شده که بازتاب‌دهنده کاربردهای طبیعی و رایج زبان فارسی هستند. انتخاب داده‌ها به صورت هدفمند و بر اساس قابلیت آن‌ها در بازنمایی مراحل مختلف تحول مفهومی انجام شده است، نه بر مبنای بسامد آماری. تمرکز اصلی

بر نمونه‌هایی بوده است که امکان تحلیل شناختی و تبیین فرایند دستوری‌شدگی را در چارچوب پیوستار مفهومی مدل هاینه فراهم می‌کنند. در مواردی، برای روشن‌تر شدن تحلیل و تقویت تبیین شناختی، از نمونه‌های متداول گفتار معیار نیز استفاده شده است، بی‌آنکه این داده‌ها نقش منبع اصلی تحلیل را ایفا کنند.

تحلیل داده‌ها بر اساس رویکرد مفهومی-کارکردی انجام شده است؛ بدین معنا که هر نمونه زبانی با توجه به نوع رابطه‌ای که بیان می‌کند، در یکی از حوزه‌های مفهومی پیوستار هاینه جای‌گذاری شده و سپس طرح‌واره‌های مفهومی بنیادین آن استخراج شده‌اند. در این مرحله، توجه اصلی معطوف به پایداری طرح‌واره‌ها در کاربردهای مختلف و چگونگی انتقال آن‌ها از حوزه‌های تجربی به حوزه‌های انتزاعی بوده است. به‌موازات این امر، سازوکارهای شناختی دستوری‌شدگی، از جمله تعمیم معنایی، رنگ‌باختگی مفهومی و تثبیت کاربردی، در تحلیل هر داده لحاظ شده‌اند.

در نهایت، کاربردهای مختلف نه به‌صورت پراکنده، بلکه به‌عنوان مراحل یک مسیر منسجم و پیوسته تحلیل شده‌اند تا امکان تبیین نظام‌مند تحول مفهومی و دستوری فراهم شود. این رویکرد تحلیلی، با اتکا به اصول نظری مدل هاینه، زمینه‌ای فراهم می‌آورد تا پیوند میان تجربه انسانی، مفهوم‌سازی و ساخت‌های دستوری به‌صورت روشن و قابل دفاع تبیین گردد.

۵. دستوری‌شدگی «تا» در زبان فارسی از منظر هاینه

تحلیل داده‌های این پژوهش بر پایه رویکرد مفهومی-کارکردی و در چارچوب مدل شناختی-دستوری هاینه انجام خواهد شد. بر این اساس، کاربردهای مختلف «تا» نه به‌عنوان واحدهایی مستقل و پراکنده، بلکه به‌مثابه بازتاب‌هایی از مراحل مختلف یک مسیر تحول مفهومی بررسی می‌شوند. در این تحلیل، هر نمونه زبانی ابتدا با توجه به نوع رابطه‌ای که برقرار می‌کند، در یکی از حوزه‌های مفهومی پیوستار هاینه جای‌گذاری می‌شود و سپس طرح‌واره‌های مفهومی بنیادین دخیل در آن استخراج و تحلیل می‌گردد. تمرکز اصلی بر آن است که چگونه طرح‌واره‌های اولیه در طول گسترش کارکردی حفظ می‌شوند و در عین حال، حوزه اعمال آن‌ها از تجربه‌های عینی به روابط انتزاعی انتقال می‌یابد.

بر این مبنا، تحلیل داده‌ها از حوزه‌های مفهومی ملموس آغاز می‌شود و به‌تدریج به‌سوی حوزه‌های انتزاعی‌تر پیش می‌رود؛ حرکتی که با مسیرهای ترجیحی دستوری‌شدگی در مدل هاینه همخوانی دارد. در هر مرحله، سازوکارهای شناختی دستوری‌شدگی، از جمله تعمیم معنایی،

رنگ‌باختگی مفهومی و تثبیت کاربردی، به صورت هم‌زمان مدنظر قرار گرفته‌اند تا نشان داده شود که گسترش کارکردی «تا» حاصل یک فرایند تدریجی و نظام‌مند است، نه نتیجه چند کاربردی تصادفی یا ناهمبسته.

در این چارچوب، کاربردهای مکانی، زمانی و مقیاسی «تا» به صورت یک زنجیره پیوسته تحلیل می‌شوند؛ زنجیره‌ای که در آن، طرح‌واره مفهومی «نقطه پایان» یا «حد نهایی» به عنوان هسته معنایی پایدار عمل می‌کند، اما با تغییر حوزه مفهومی، بازتعبیر می‌شود. این پایداری طرح‌واره‌ای در دل تغییر حوزه، امکان تبیین شناختی تحول «تا» را فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که این عنصر زبانی چگونه از بیان روابط عینی به نشانگر روابط انتزاعی و دستوری تبدیل شده است. بر این اساس، تحلیل داده‌ها در ادامه در قالب خوشه‌های مفهومی سامان‌دهی می‌شود و هر خوشه به عنوان مرحله‌ای از مسیر تحول مفهومی «تا» مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف. خوشه نخست: طرح‌واره مسیر-غایت مکانی (PATH-GOAL Schema)

بررسی داده‌های گردآوری شده نشان می‌دهد که در کاربردهای مکانی، «تا» به طور نظام‌مند در ساخت‌هایی به کار می‌رود که یک کنش حرکتی را به نقطه‌ای مشخص در امتداد مسیر حرکت مرتبط می‌سازند؛ نمونه‌هایی مانند «برو تا سر کوچه»، «رفتن تا در خانه»، «پیاپی تا میدان اصلی» و «دویدن تا انتهای خیابان» این الگو را بازتاب می‌دهند. در این کاربردها، «تا» نقش نشانگر حد نهایی یا مقصد را ایفا می‌کند و رابطه فضایی میان حرکت و نقطه پایان آن را برجسته می‌سازد. این نمونه‌ها مبنای تحلیل مفهومی این خوشه را تشکیل می‌دهند و نشان می‌دهند که کاربردهای مکانی «تا» از نظر معنا و کارکرد بسیار منظم و قابل شناسایی هستند.

از منظر شناختی، این کاربردها بر پایه طرح‌واره تصویری «مسیر» سازمان یافته‌اند؛ طرح‌واره‌ای که شامل مؤلفه‌های مبدأ، امتداد و نقطه پایان است. داده‌ها نشان می‌دهند که «تا» به طور خاص با مؤلفه پایانی این طرح‌واره پیوند دارد و تمرکز معنایی آن بر رسیدن به یک نقطه مشخص است. معنای مرکزی «تا» در این مرحله فضایی و هدف‌محور است و نشانگر حد نهایی حرکت، نه خود حرکت یا مبدأ آن.

در چارچوب مدل هاینه، این کاربردها نقطه آغاز مسیر دستوری‌شدگی «تا» هستند. حوزه فضا، به عنوان یکی از حوزه‌های بنیادین، بستری فراهم می‌آورد که معنا هنوز کاملاً عینی و مبتنی بر تجربه مستقیم است. در این مرحله، نشانه‌ای از رنگ‌باختگی مفهومی مشاهده نمی‌شود؛ اما تثبیت کارکرد «تا» به عنوان نشانگر حد نهایی، زمینه را برای گسترش مفهومی بعدی فراهم می‌کند.

طرح‌واره «نقطه پایان» در این خوشه، به‌عنوان هسته مفهومی پایدار، شکل گرفته و مسیر انتقال آن به حوزه‌های مفهومی دیگر را هموار می‌کند. از این رو، کاربردهای مکانی «تا» نه تنها نخستین مرحله تحول، بلکه پایه و سنگ‌بنای شناختی مسیر دستوری‌شدگی آن در زبان فارسی محسوب می‌شوند.

ب. خوشه دوم: طرح‌واره مسیر زمانی (Temporal Path Schema)

تحلیل داده‌های متون فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در مراحل بعدی، معنای مکانی خود را حفظ کرده و به تدریج به حوزه زمانی گسترش می‌یابد. نمونه‌هایی مانند «منتظر باش تا فردا»، «جلسه تا ساعت پنج ادامه داشت» و «صبر کن تا او برسد» نمایانگر این انتقال زمانی هستند. در این کاربردها، «تا» دیگر تنها نشانگر نقطه پایانی حرکت فیزیکی نیست، بلکه محدوده زمانی را مشخص می‌کند و پایان یک بازه یا محدوده زمانی را برجسته می‌سازد.

از منظر شناختی، این انتقال بر پایه طرح‌واره اولیه «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که در کاربردهای مکانی نمایانگر حد نهایی حرکت بود، اکنون به حوزه زمانی نگاشت شده است؛ نقطه پایانی فضا به «پایان بازه زمانی» بازتعبیر می‌شود. این بازتعبیر، نمونه‌ای از تعمیم معنایی است که هاینه (۱۹۹۷، ۲۰۰۳) آن را به‌عنوان یکی از سازوکارهای کلیدی دستوری‌شدگی معرفی می‌کند. طرح‌واره پایه همچنان حفظ شده، اما زمینه ادراکی آن از تجربه مستقیم فضایی به تجربه انتزاعی‌تر زمانی تغییر کرده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که تثبیت کاربرد زمانی «تا» با تغییرات تدریجی معنایی و رنگ‌باختگی مفهومی همراه است. در این مرحله، «تا» هنوز ریشه معنایی خود را از فضای واقعی حفظ می‌کند، اما کارکرد آن به‌عنوان نشانگر حد و پایان در زمان تثبیت شده و به یک واحد دستوری تبدیل شده است. این مرحله، نمونه بارزی از مسیر پیوسته و نظام‌مند دستوری‌شدگی است که مطابق با مدل هاینه از حوزه‌های بنیادین تجربی به حوزه‌های انتزاعی‌تر منتقل می‌شود. به بیان دیگر، خوشه دوم نشان می‌دهد که چگونه عنصر زبانی «تا» از یک نشانگر مکانی عینی به یک ابزار دستوری برای بیان پایان بازه‌های زمانی تبدیل شده است، بدون آنکه هسته مفهومی «نقطه پایان» از بین برود. این گسترش، مسیر تحلیل خوشه بعدی را برای انتقال به حوزه‌های انتزاعی‌تر و کارکردهای مقیاسی هموار می‌کند.

ج. خوشه سوم: طرح‌واره مقیاس و حد بالایی (Scalar Upper-Bound Schema)

در برخی کاربردهای زبانی، عنصر «تا» در مراحل پیشرفته‌تر دستوری‌شدگی، معنای خود را از حوزه‌های مکانی و زمانی فراتر برده و وارد حوزه‌های انتزاعی و مقیاسی می‌شود. نمونه‌هایی مانند «آدم داریم تا آدم»، «برنج داریم تا برنج»، «تا حد مرگ خسته شد» و «تا اندازه‌ای موافقم» نمایانگر این گسترش هستند. در این کاربردها، «تا» دیگر محدود به مکان یا زمان نیست؛ بلکه حد نهایی مقدار، تعداد، شدت یا کیفیت یک ویژگی یا کنش را مشخص می‌کند.

از منظر شناختی، این تحول نمونه‌ای از نگاشت مفهومی از حوزه‌های بنیادین به حوزه‌های انتزاعی است که هاینه (۱۹۹۷، ۲۰۰۳) آن را مسیر طبیعی دستوری‌شدگی می‌داند. طرح‌واره اصلی «نقطه پایان»، که ابتدا در حوزه فضا و سپس در زمان تثبیت شده بود، اکنون به صورت «حد نهایی مقدار یا درجه» بازتعبیر شده است. این بازتعبیر، نمونه‌ای از رنگ‌باختگی مفهومی و تعمیم معنایی است؛ یعنی تجربه مستقیم فضایی یا زمانی کمتر برجسته شده، اما هسته مفهومی «نقطه پایان» همچنان حفظ شده و نقش هدایت‌کننده در تحلیل کاربردهای مقیاسی را ایفا می‌کند.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که تثبیت کاربرد مقیاسی «تا» با تثبیت کارکرد دستوری و تثبیت معنایی همراه است. این کاربردها، علی‌رغم انتزاعی بودن، از ساختار پیشین خود پیروی می‌کنند و نشان می‌دهند که مسیر تحول «تا» یک فرایند پیوسته و نظام‌مند است، نه چندین تغییر پراکنده. به بیان دیگر، خوشه سوم، مرحله‌ای است که در آن «تا» به یک عنصر دستوری چندوجهی تبدیل می‌شود و امکان بیان محدوده شدت، مقدار یا کیفیت را فراهم می‌آورد. این خوشه، تکمیل‌کننده مسیر تحولی «تا» است و نشان می‌دهد که چگونه یک عنصر زبانی می‌تواند از یک کاربرد کاملاً عینی و مبتنی بر تجربه، به یک ابزار دستوری انتزاعی و مقیاسی تبدیل شود؛ درحالی‌که، هسته مفهومی اصلی آن-طرح‌واره «نقطه پایان»-حفظ شده است.

د. خوشه چهارم: طرح‌واره واحدبندی شمارشی (Utilization/Classifier Schema)

در این خوشه معنایی، «تا» در مرحله پیشرفته، معنای خود را به حوزه‌های شمارشی و کمی گسترش می‌دهد. نمونه‌هایی مانند «سه تا»، «پنج تا»، «ده تا»، «تا ده می‌شمیریم»، «تا سه فرصت داری» و «چهار تا کتاب» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» دیگر محدود به نشان دادن حد نهایی حرکت، بازه زمانی یا شدت/کیفیت نیست؛ بلکه حد نهایی تعداد یا مقدار مشخص و عینی یک شیء یا واحد را تعیین می‌کند. این ویژگی، کاربرد شمارشی «تا» را به یک ابزار دستوری و انتزاعی دقیق تبدیل می‌کند که امکان بیان دقیق کمی را فراهم می‌آورد.

از منظر شناختی، این مرحله نیز بر پایه طرح‌واره اولیه «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که ابتدا در حوزه فضا و سپس در زمان و حوزه‌های کیفی تثبیت شده بود، در اینجا بر یک مقیاس کمی نگاشت می‌شود؛ به این معنا که «نقطه پایان مسیر» در تجربه فضایی، به «حد نهایی یک بازه عددی یا شمارشی» بازتعبیر می‌گردد. برای مثال، در ساخت‌هایی مانند «تا ده بشمار» یا «از یک تا پنج»، عنصر «تا» کران بالای یک توالی عددی را مشخص می‌کند؛ به گونه‌ای که حرکت ترتیبی از مبدأ عددی آغاز شده و در عدد پایانی متوقف می‌شود. در این بازتعبیر، مسیر فیزیکی به صورت استعاری به یک «مقیاس ترتیبی» نگاشت می‌شود و عدد پایانی همان نقشی را ایفا می‌کند که پیش‌تر «نقطه پایان مسیر» در حوزه فضا بر عهده داشت. این انتقال، نمونه‌ای از تعمیم معنایی و تثبیت کاربردی در سطح کمی است: معنا از تجربه مستقیم فضایی یا زمانی فراتر رفته و به یک واحد دستوری شمارشی تبدیل شده است، در حالی که هسته مفهومی «پایان» همچنان حفظ می‌شود.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد شمارشی «تا» پیوستگی مسیر دستوری‌شدگی را تأیید می‌کند. به عنوان مثال، «سه تا سیب آوردم» نه تنها تعداد دقیق سیب‌ها را مشخص می‌کند، بلکه همان مسیر تحولی را دنبال می‌کند که در خوشه‌های پیشین مشاهده شد: از تجربه فضایی به زمان، سپس به کیفیت/شدت، و نهایتاً به شمارش و کمیت. این تحلیل، توانایی «تا» را در انطباق با حوزه‌های مفهومی متنوع و تثبیت طرح‌واره بنیادی در مسیرهای انتزاعی مختلف نشان می‌دهد. به این ترتیب، خوشه شمارشی/کمی نشان می‌دهد که عنصر زبانی «تا» چگونه از یک نشانگر مکانی عینی به یک ابزار دستوری انتزاعی و کمی تبدیل شده است، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی-طرح‌واره «نقطه پایان»-از بین برود.

هـ خوشه پنجم: طرح‌واره هدف‌مندی کنش (Purpose-as-Goal Schema)

تحلیل داده‌های فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در این خوشه معنای خود را به حوزه‌ای کاملاً انتزاعی و هدف‌مند گسترش داده است. نمونه‌هایی مانند «وادم تا کمکت کنم»، «درس می‌خوانم تا موفق شوم» و «درخواست دادم تا پاسخ بدهند» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» دیگر تنها نشانگر حد نهایی حرکت، بازه زمانی، شدت/کیفیت یا مقدار نیست؛ بلکه رابطه هدف و غایت یک کنش را مشخص می‌کند و تحقق عملی یا نتیجه را برجسته می‌سازد. از منظر شناختی، این تحول بر پایه طرح‌واره بنیادین «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که ابتدا در حوزه فضا، سپس در زمان و حوزه‌های کیفی و شمارشی تثبیت شده

بود، اکنون به پایان هدفمند یک کنش یا نتیجه عملی نگاشت شده است. این انتقال نمونه‌ای از تعمیم معنایی، تثبیت کاربردی و رنگ‌باختگی مفهومی است؛ هسته معنایی «پایان» حفظ شده، اما زمینه ادراکی آن از تجربه فضایی یا زمانی و حتی شمارشی، به هدف و غایت عملی تغییر یافته است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد هدفمند «تا» پیوستگی مسیر دستوری‌شدگی را تکمیل می‌کند. به عنوان مثال، در جمله «وادم تا کمکت کنم»، «تا» رابطه هدف میان فعل بند اصلی («وادم») و فعل بند وابسته («کمکت کنم») را برقرار می‌کند و نشان می‌دهد که این رابطه، نتیجه یک کنش هدفمند است. این ویژگی، مسیر تحول معنایی «تا» را به شکل یک فرایند پیوسته و نظام‌مند از حوزه‌های تجربی به حوزه‌های انتزاعی نشان می‌دهد. به بیان دیگر، خوشه پنجم نشان می‌دهد که عنصر زمانی «تا» چگونه می‌تواند از یک نشانگر مکانی و زمانی عینی، به یک ابزار انتزاعی، هدف‌محور و دستوری تبدیل شود، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی - طرح‌واره «نقطه پایان» - از بین برود.

و. خوشه ششم: طرح‌واره آستانه شرطی (Threshold/Boundary Schema)

تحلیل داده‌های فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در این خوشه معنای خود را به حوزه‌ای کاملاً شرطی و الزامی گسترش می‌دهد. نمونه‌هایی مانند «تا نیایی، شروع نمی‌کنیم»، «تا این کار نکنی، قبول نمی‌کنم»، «تا درس نخونی، نمی‌توانی بازی کنی» و «تا اجازه ندهند، نمی‌توانیم وارد شویم» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» رابطه‌ای شرطی - علی میان دو بخش جمله برقرار می‌کند و تحقق یک بخش را مشروط به بخش دیگر می‌سازد.

از منظر شناختی، این مرحله نیز بر پایه طرح‌واره بنیادین «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که ابتدا در حوزه فضا، سپس در زمان، حوزه‌های کیفی، شمارشی و هدف/نتیجه تثبیت شده بود، اکنون به پایان تحقق شرط یا الزام عملی نگاشت شده است. این انتقال نمونه‌ای از تعمیم معنایی، تثبیت کاربردی و رنگ‌باختگی مفهومی است؛ هسته معنایی «پایان» حفظ شده، اما زمینه ادراکی آن از تجربه فضایی، زمانی یا کمی و هدف‌محور، به منطق شرطی و الزامی تغییر یافته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد شرطی «تا» پیوستگی مسیر دستوری‌شدگی را تکمیل می‌کند. به عنوان مثال، در جمله «تا این کار نکنی، قبول نمی‌کنم»، «تا» رابطه شرطی میان کنش (نکردن کار) و نتیجه (قبول نکردن) را برقرار می‌کند و نشان می‌دهد که تحقق نتیجه، وابسته به برآورده شدن شرط است. این ویژگی، مسیر تحولی «تا» را از حوزه‌های

تجربی و کیفی به سطح منطقی-شرطی انتزاعی نشان می‌دهد و توانایی «تا» در انطباق با حوزه‌های مفهومی متنوع و حفظ هسته معنایی بنیادی را تأیید می‌کند. به این ترتیب، خوشه ششم نشان می‌دهد که عنصر زبانی «تا» چگونه می‌تواند از نشانگر مکانی و زمانی عینی به ابزار انتزاعی، هدف-محور، کمی و نهایتاً شرطی تبدیل شود، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی-طرح‌واره «نقطه پایان»-از بین برود. این مرحله تکمیل‌کننده مسیر تحولی «تا» در زبان فارسی است و نشان می‌دهد که دستوری‌شدگی یک فرایند پیوسته، نظام‌مند و مبتنی بر طرح‌واره‌های بنیادین شناختی است.

ز. خوشه هفتم: طرح‌واره کنش-نتیجه (Event-Result Schema)

تحلیل داده‌های فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در این خوشه، معنای خود را به حوزه‌ای کاملاً نتیجه‌محور گسترش می‌دهد. نمونه‌هایی مانند «آفتادر دویدم تا خسته شدم»، «درس خواندم تا نمره‌ام بالا برود» و «کار کردم تا پول کافی جمع کنم» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» رابطه میان کنش و پیامد واقعی یا تحقق یافته آن کنش را برقرار می‌کند و تحقق نتیجه را برجسته می‌سازد.

از منظر شناختی، این کاربرد نیز بر پایه طرح‌واره بنیادین «نقطه پایان» شکل گرفته است. همان طرح‌واره‌ای که ابتدا در حوزه فضا، سپس در زمان، حوزه‌های کیفی، شمارشی، هدف/نتیجه و شرطی تثبیت شده بود، اکنون به پایان نتیجه-محور یک کنش یا تحقق عملی نگاشت شده است. این انتقال نمونه‌ای از تعمیم معنایی، تثبیت کاربردی و رنگ‌باختگی مفهومی است؛ هسته معنایی «پایان» حفظ شده، اما زمینه ادراکی آن از تجربه فضایی، زمانی یا هدف/شرط به پیامد واقعی و تحقق یافته کنش تغییر یافته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد نتیجه‌ای «تا» پیوستگی مسیر دستوری‌شدگی را تکمیل می‌کند. به عنوان مثال، در جمله «آفتادر دویدم تا خسته شدم»، «تا» رابطه علت-پیامد میان کنش (دویدن) و نتیجه آن (خسته شدن) را برقرار می‌کند و نشان می‌دهد که تحقق پیامد وابسته به انجام کنش است. این ویژگی، مسیر تحولی «تا» را از حوزه‌های تجربی و کیفی به سطح نتیجه و پیامد انتزاعی-عملی منتقل می‌کند و توانایی «تا» در انطباق با حوزه‌های مفهومی متنوع و حفظ هسته معنایی بنیادین را تأیید می‌کند. به این ترتیب، خوشه هفتم نشان می‌دهد که عنصر زبانی «تا» چگونه می‌تواند از نشانگر مکانی و زمانی عینی به ابزار انتزاعی، هدف-محور، کمی، شرطی و نهایتاً نتیجه‌محور تبدیل شود، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی-طرح‌واره «نقطه پایان»-از بین برود.

ح. خوشه هشتم: طرح‌واره تغییر حالت نتیجه‌ای (Resultant State Schema)

تحلیل داده‌های فارسی معاصر نشان می‌دهد که «تا» در این خوشه، معنای خود را به سطح کاملاً دستوری و تثبیت‌شده گسترش داده است. نمونه‌هایی مانند «کاغذ را تا زدم»، «نان تا خورد» و «لباس را تا کردم» نمایانگر این کاربرد هستند. در این موارد، «تا» دیگر رابطه مکانی، زمانی، هدف، شرط یا نتیجه را نشان نمی‌دهد؛ بلکه یک ابزار دستوری تثبیت‌شده برای تشکیل فعل مرکب یا ساختار ترکیبی به شمار می‌رود.

از منظر شناختی و طرح‌واره‌های هاینه، این مرحله نشان‌دهنده بالاترین سطح انتزاع و تثبیت کاربردی است. طرح‌واره بنیادین «نقطه پایان» که در مراحل پیشین به فضا، زمان، کیفیت، شمارش، هدف، شرط و نتیجه نگاشت شده بود، اکنون به نشانه‌ای دستوری برای ساخت فعل مرکب تبدیل شده است. در اینجا، معنای تجربی اولیه «پایان» تقریباً از متن حذف شده و «تا» به یک واحد دستوری ثابت و مستقل بدل شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که کاربرد تثبیت‌شده «تا» پایان مسیر تحولی دستوری‌شدگی را نمایان می‌کند. به عنوان مثال، در جمله «کاغذ را تا زدم»، «تا» به همراه فعل اصلی «زدن» یک واحد معنایی و دستوری کامل ایجاد می‌کند و عملکرد آن دیگر با حوزه‌های فضایی یا زمانی اولیه ارتباط مستقیمی ندارد. این ویژگی، مسیر تحول «تا» را از حوزه‌های تجربی به سطح دستوری-ترکیبی انتزاعی منتقل می‌کند و توانایی «تا» در حفظ هویت بنیادین طرح‌واره‌ای در قالب ساختارهای تثبیت‌شده را تأیید می‌کند. به این ترتیب، خوشه هشتم نشان می‌دهد که عنصر زبانی «تا» چگونه می‌تواند از نشانگر مکانی و زمانی عینی به ابزار انتزاعی، هدف‌محور، کمی، شرطی، نتیجه‌محور و نهایتاً دستوری-تثبیت‌شده تبدیل شود، بدون آنکه هویت مفهومی اصلی-طرح‌واره «نقطه پایان»-از بین برود. این مرحله نیز، تکمیل‌کننده مسیر تحولی «تا» در زبان فارسی است و نشانگر آن است که دستوری‌شدگی یک فرایند پیوسته، نظام‌مند و مبتنی بر طرح‌واره‌های بنیادین شناختی است.

ط. خوشه نهم: طرح‌واره تأکید گفتمانی (Discourse Emphasis Schema)

در واپسین مرحله تحول «تا» در زبان فارسی، این عنصر در ساخت‌هایی ظاهر می‌شود که دیگر نمی‌توان آن‌ها را صرفاً در چارچوب روابط زمانی، شرطی یا حتی دستوری تحلیل کرد. در این کاربردها، «تا» به عنوان عنصری گفتمان-محور عمل می‌کند که کارکرد اصلی آن برجسته‌سازی ارزیابانه و تأکیدی یک وضعیت از منظر گوینده است. نمونه‌هایی مانند «تا کی می‌خوای صبر کنی؟»، «تا کی قراره این وضع ادامه داشته باشه؟»، «تا خود صبح کار کرد!» و «تا کی تویی؟»

نشان می‌دهند که «تا» در این سطح دیگر نشانگر پایان عینی یا حتی مرز مفهومی تحقق نیست، بلکه ابزاری برای سازمان‌دهی توجه گفتمانی و القای نارضایتی، شگفتی یا فشار تعاملی است. از منظر مفهومی، طرح‌واره بنیادین «مسیر-نقطه پایان» در این خوشه به‌طور قابل توجهی تضعیف شده است. نقطه پایان نه تحقق می‌یابد و نه حتی به‌صورت دقیق قابل تعیین است، بلکه به‌عنوان یک مرز هنجاری نقض شده یا به‌تعویق افتاده پیش‌فرض گرفته می‌شود. بدین ترتیب، مسیر زمانی یا وضعیتی همچنان امتداد می‌یابد، اما کانون توجه شناختی گوینده بر این واقعیت متمرکز است که این امتداد از آستانه انتظار عبور کرده است. در این سطح، «تا» دیگر نقشی در ساخت‌دهی محتوای گزاره‌ای ندارد، بلکه در سطح فراگزاره‌ای و گفتمانی عمل می‌کند. تأکید حاصل از این ساخت‌ها نه یک شگرد بلاغی مستقل، بلکه پیامد مستقیم تهی‌شدگی معنایی و تثبیت کامل دستوری «تا» است؛ فرآیندی که امکان بازکاربرد آن را به‌عنوان نشانگر ارزیابانه فراهم کرده است. از این‌رو، خوشه تأکید گفتمانی را باید فراتر از مرحله تثبیت دستوری و به‌عنوان افق نهایی دستوری‌شدگی «تا» در زبان فارسی تلقی کرد. این تحلیل نشان می‌دهد که مسیر تحول «تا» نه تنها از فضا به زمان و از زمان به کیفیت امتداد می‌یابد، بلکه در نهایت به ساحت گفتمان وارد می‌شود؛ جایی که عنصر زبانی، پس از از دست دادن کارکردهای مفهومی اولیه، به ابزار تعامل، ارزیابی و مدیریت انتظار در گفتار بدل می‌شود. بدین‌سان، «تا»ی تأکید گفتمانی را می‌توان شاهدهی قوی بر پیوند میان دستوری‌شدگی، ذهنیت گوینده و سازمان‌دهی گفتمان دانست.

۱,۵ طرح‌واره‌های مفهومی «تا» و جایگاه آن‌ها در پیوستار مفهومی هاینه

در چارچوب شناختی دستوری هاینه، دستوری‌شدگی نه به‌عنوان دگرگونی صرف صوری یا نحوی، بلکه به‌مثابه جابه‌جایی‌های نظام‌مند در حوزه‌های مفهومی تبیین می‌شود. هاینه (۱۹۹۷، ۲۰۰۳) نشان می‌دهد که عناصر زبانی در مسیر تحول خود، معمولاً از حوزه‌های تجربی و بدن‌مندی‌شده آغاز کرده و به‌تدریج به حوزه‌های انتزاعی‌تر منتقل می‌شوند. این مسیر تحولی در قالب پیوستار مفهومی معروف زیر صورت‌بندی شده است:

Person → Object → Activity → Space → Time → Quality

عنصر «تا» در زبان فارسی نمونه‌ای روشن از این نوع تحول شناخت-مبناست؛ زیرا علی‌رغم تنوع گسترده کارکردهایش، تمامی این کاربردها را می‌توان بر اساس پایداری یک طرح‌واره مفهومی بنیادین توضیح داد.

۱,۱,۵ طرح‌واره بنیادین: مسیر و نقطه پایان (PATH-END POINT)

در تمامی کاربردهای «تا»، یک طرح‌واره شناختی مشترک قابل تشخیص است. در این طرح‌واره، یک فرایند، کنش یا وضعیت از مبدایی آغاز می‌شود، امتدادی را طی می‌کند و به نقطه‌ای می‌رسد که در آن، حرکت متوقف، وضعیت دگرگون یا کنش کامل می‌شود. دستوری‌شدگی «تا» را می‌توان به‌منزله انتقال تدریجی این طرح‌واره از حوزه‌های عینی به حوزه‌های انتزاعی‌تر دانست، بی‌آنکه ساخت هندسی طرح‌واره از میان برود.

۲,۱,۵ نگاشت طرح‌واره‌ها بر پیوستار مفهومی هاینه

در مرحله نخست، «تا» در حوزه Space عمل می‌کند و نقطه پایان حرکت فیزیکی را نشان می‌دهد. در این سطح، طرح‌واره مسیر به‌طور مستقیم بر تجربه بدن‌مند حرکت مبتنی است. با انتقال به حوزه Time، همان طرح‌واره بر گذر زمان نگاشت می‌شود و «تا» پایان یک بازه زمانی را مشخص می‌سازد. این جابه‌جایی حوزه‌ای نمونه‌ای از انتقال استعاره‌ی کلاسیک از فضا به زمان است که هاینه آن را یکی از مسیرهای پایدار دستوری‌شدگی می‌داند.

در مراحل بعدی، طرح‌واره مسیر-نقطه پایان به حوزه Quality گسترش می‌یابد؛ جایی که «تا» حد نهایی شدت، درجه یا کیفیت را نشان می‌دهد. این تحول نشان می‌دهد که مقیاس‌های کیفی نیز از نظر شناختی، بازتعبیری از تجربه مسیرمحور هستند. از اینجا، «تا» می‌تواند به حوزه‌های کمی و شمارشی راه یابد و سقف عددی یا مقدار مرجع را تثبیت کند؛ مرحله‌ای که پیوند میان کیفیت و کمیت را در چارچوب مقیاس‌های ذهنی آشکار می‌سازد.

با ورود به حوزه Activity، «تا» در بیان هدف و غایت کنش‌ها نقش می‌گیرد. در این سطح، نقطه پایان دیگر مکانی یا زمانی نیست، بلکه تحقق یک نیت یا هدف ارادی است. در ادامه، با گسترش به روابط شرطی و نتیجه‌ای، «تا» به حوزه‌های انتزاعی‌تری از روابط علی و منطقی وارد می‌شود؛ جایی که طرح‌واره پایان به‌صورت آستانه تحقق پیامد یا گذار به وضعیت جدید بازتعبیر می‌شود.

۳,۱,۵ تثبیت دستوری و گذار به افق گفتمانی

در مراحل پیشرفته تحول «تا» در زبان فارسی، این عنصر به‌عنوان جزئی تثبیت‌شده در ساخت‌های ترکیبی، الگوهای نحوی قالبی و افعال مرکب ظاهر می‌شود. در این سطح، «تا» دیگر نقش فعالی در ساخت‌دهی معنای گزاره‌ای ایفا نمی‌کند و به‌صورت واحدی وابسته و غیرقابل تفکیک در ساخت‌های دستوری به کار می‌رود. حوزه مفهومی در این مرحله عمدتاً به سطح انتزاعی کیفیت منتقل شده و ارجاع مستقیم به تجربه بدن‌مند حرکت یا پایان مسیر تا حد زیادی رنگ‌باخته

است. بااین حال، همان گونه که تحلیل داده ها نشان می دهد، حتی در این کاربردهای تثبیت شده نیز می توان ردپای تضعیف شده ای از طرحواره بنیادین «مسیر-نقطه پایان» را به عنوان پیش زمینه ای شناختی تشخیص داد.

مطابق با چارچوب نظری هاینه، این مرحله را می توان نقطه اشباع دستوری شدگی از حیث ساختی و معنایی دانست؛ مرحله ای که در آن، عنصر زبانی به طور کامل در نظام دستور زبان ادغام می شود. بااین وجود، داده های زبان فارسی نشان می دهند که تثبیت دستوری «تا» نه پایان مطلق مسیر تحول آن، بلکه آستانه ای برای گذار به سطحی فراتر از معنا و نحو است. در این آستانه، «تا» امکان می یابد که از نقش های صرفاً دستوری فاصله بگیرد و در سازمان دهی گفتمان و بیان ارزیابی های ذهنی گوینده ایفای نقش کند. بدین ترتیب، پس از تثبیت دستوری، «تا» وارد ساحت گفتمان می شود و در قالب خوشه تأکید گفتمانی بازتحلیل می گردد. در این سطح پسادستوری، عنصر «تا» دیگر نشانگر پایان عینی، مرز زمانی یا آستانه منطقی نیست، بلکه به ابزاری برای برجسته سازی شناختی، القای فشار تعاملی و داوری هنجاری نسبت به امتداد یک وضعیت بدل می شود. این تحول نشان می دهد که مسیر دستوری شدگی «تا» در زبان فارسی نه تنها به انتزاع مفهومی منتهی می شود، بلکه در نهایت به سازمان دهی توجه و معنا در سطح گفتمان ختم می گردد؛ افقی که می توان آن را نقطه نهایی تحول شناختی این عنصر در پیوستار هاینه دانست.

6. نتیجه گیری

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد شناختی-دستوری هاینه، مسیر تحول عنصر «تا» در زبان فارسی را نه به عنوان مجموعه ای از کاربردهای پراکنده، بلکه به مثابه یک فرایند منسجم و مرحله مند از دستوری شدگی بازسازی کرد. تحلیل داده ها نشان داد که تنوع کارکردی «تا» حاصل حرکت تدریجی یک طرحواره مفهومی پایدار-یعنی طرحواره «مسیر-نقطه پایان»-در امتداد پیوستار مفهومی هاینه است؛ پیوستاری که از حوزه های تجربه محور آغاز می شود و به سطوح انتزاعی، ارزیابانه و گفتمانی ختم می گردد. یافته ها نشان داد که «تا» در مراحل اولیه، به طور مستقیم بر تجربه بدن مند حرکت و گذار فضایی متکی است و سپس، از طریق نگاشت های استعاری، نظام مند، به حوزه های زمان، کمیت، کیفیت و غایت کنش گسترش می یابد. در این مراحل میانی، هرچند حوزه مفهومی تغییر می کند، ساخت هندسی طرحواره-یعنی امتداد یک فرایند تا رسیدن به آستانه ای تعیین کننده-به طور معناداری حفظ می شود. این پایداری طرحواره ای، مؤید این نکته است که دستوری شدگی در زبان فارسی، همانند آنچه هاینه پیشنهاد می کند، فرایندی شناخت-

مبنا و تدریجی است، نه نتیجه بازتحلیل‌های ناگهانی یا تغییراتِ صوریِ مستقل از معنا. نکته نظری برجسته این پژوهش در تحلیل مراحل پایانی تحول «تا» نهفته است. داده‌ها نشان دادند که پس از تثبیت کامل دستوری-جایی که «تا» به عنوان جزء سازه‌ای در ساخت‌های شرطی، نتیجه‌ای و افعال مرکب عمل می‌کند-این عنصر وارد سطحی فراتر از معنا و نحو می‌شود و به کارکردی گفتمان-محور دست می‌یابد. «تا»ی تأکید گفتمانی، که در ساخت‌های پرسشی و ارزیابانه ظاهر می‌شود، نشان می‌دهد که پایان مسیر دستوری‌شدگی نه خاموشی عنصر زبانی، بلکه امکان بازکاربرد آن در سازمان‌دهی توجه، ارزیابی هنجاری و مدیریت انتظار در گفتمان است.

از منظر نظری، این یافته حاکی از آن است که پیوستار مفهومی هاینه را می‌توان-دست‌کم در مورد عناصر مرزی چون «تا»-به‌سوی ساحت گفتمان بسط داد. بدین معنا که کارکردهای گفتمانی نه انحرافی از مسیر دستوری‌شدگی، بلکه پیامد منطقی و نهایی تهی‌شدگی معنایی و تثبیت ساختی‌اند. بر این اساس، «تا» در فارسی نمونه‌ای گویا از عنصری است که پس از عبور از حوزه‌های مکان، زمان و کیفیت به ابزاری برای برجسته‌سازی شناختی و تعامل گفتمانی بدل می‌شود.

از منظر توصیفی، این پژوهش تصویری یکپارچه از نظام کارکردی «تا» در فارسی ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد که حتی کاربردهایی که در نگاه نخست ناهمگون یا صرفاً بلاغی به نظر می‌رسند، در چارچوب یک مسیر تحولی منسجم قابل تبیین‌اند. این تحلیل، شکاف میان توصیف‌های نحوی سنتی و تبیین‌های شناختی را پر می‌کند و نشان می‌دهد که فهم عناصر دستوری پرکاربرد، بدون توجه به طرحواره‌های مفهومی و سازوکارهای شناختی، ناگزیر ناقص خواهد بود.

در نهایت، پژوهش حاضر نه تنها ظرفیت تبیینی مدل هاینه را در تحلیل زبان فارسی تأیید می‌کند، بلکه نشان می‌دهد که این چارچوب می‌تواند برای بررسی رابطه میان دستوری‌شدگی و گفتمان نیز گسترش یابد. این امر زمینه را برای مطالعات آینده درباره نشانگرهای حد، پایان و تأکید در زبان‌های ایرانی و نیز تحلیل‌های پیکره‌محور از سطوح پایانی دستوری‌شدگی فراهم می‌آورد. بدین سان، «تا» در این پژوهش نه صرفاً یک حرف اضافه یا پیوندگر، بلکه شاهدی نظری بر پیوند ژرف میان تجربه انسانی، مفهوم‌سازی شناختی و سازمان‌دهی گفتمان در زبان تلقی می‌شود.

افزون‌براین، در مقایسه با بخش قابل‌توجهی از پژوهش‌های پیشین دربارهٔ حروف اضافه و عناصر تابع در زبان فارسی که عمدتاً بر توصیف‌های نحوی، معنایی یا کارکردی در سطحی نسبتاً ایستا متمرکز بوده‌اند، پژوهش حاضر کوشیده است با اتخاذ رویکردی شناختی-تکاملی، تبیینی یکپارچه از تنوع کارکردی عنصر «تا» ارائه دهد. در حالی‌که، در بسیاری از مطالعات پیشین، کاربردهای مختلف «تا» به‌صورت مقوله‌هایی مجزا و گاه ناهم‌بسته تحلیل شده‌اند، در این پژوهش نشان داده شد که این تنوع ظاهری را می‌توان در قالب یک مسیر تحولی منسجم و بر پایهٔ پایداری طرحوارهٔ بنیادین «مسیر-نقطهٔ پایان» توضیح داد.

از دیگر امتیازات این پژوهش، گسترش دامنهٔ تحلیل به سطوح پیشرفته‌تر دستوری‌شدگی، از جمله تثبیت واژگانی و کاربردهای گفتمانی ارزیابانه است؛ حوزه‌هایی که در مطالعات پیشین کمتر به‌صورت نظام‌مند مورد توجه قرار گرفته‌اند. به‌ویژه، معرفی و تحلیل خوشهٔ «تأکید گفتمانی» به‌عنوان مرحلهٔ پسادستوری، نشان می‌دهد که مسیر تحول «تا» به سطح سازمان‌دهی گفتمان و تنظیم انتظارات گوینده نیز امتداد می‌یابد. بدین ترتیب، پژوهش حاضر با ارائه چارچوبی پیوسته و شناخت‌مبنای، نه‌تنها به توصیف دقیق‌تر کارکردهای «تا» می‌انجامد، بلکه درک عمیق‌تری از سازوکارهای مفهومی و شناختی زیربنای تحول عناصر دستوری در زبان فارسی فراهم می‌آورد.

منابع فارسی

- چنگیزی، احسان، عبدالکریمی، سپیده (۱۳۹۶). روند دستوری‌شدگی حرف‌اضافهٔ «از» در زبان فارسی. *پژوهش‌های زبانی*، ۸(۲)، ۲۱-۳۸. [doi: 10.22059/jolr.2018.65513](https://doi.org/10.22059/jolr.2018.65513)
- عباسی، سیده مرضیه، خرمایی، علیرضا، مولودی، امیرسعید (۱۴۰۰). بررسی تاریخی شکل‌گیری گفتمان‌نمای «یعنی» در زبان فارسی بر اساس چارچوب کاربردی‌شدگی هاینه. *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۳(۱)، ۲۱۳-۲۴۶. [doi: 10.22067/jlkd.2021.70622.1035](https://doi.org/10.22067/jlkd.2021.70622.1035)
- عبدالکریمی، سپیده، بابایی‌فلاح، سارا (۱۴۰۰). معانی طرح‌واره‌ای حروف‌اضافهٔ «برای» و «تا» در توضیح دستوری‌شدگی ثانویه آن‌ها. *پژوهش‌های زبان‌شناسی*، ۱۳(۱)، ۶۵-۸۸. [doi: 10.22108/jrl.2021.128302.1569](https://doi.org/10.22108/jrl.2021.128302.1569)
- علی‌نژاد، مریم، آراین‌پو، مهلا (۱۳۹۸). رویکرد معناشناسی شناختی به حرف اضافه «به» با تأکید بر شاهنامه فردوسی. *زبان‌شناخت*، ۱۰(۱)، ۸۱-۹۷. [doi: 10.30465/ls.2019.4393](https://doi.org/10.30465/ls.2019.4393)

مظفری، زهرا، تاکي، گيتي، صباغ جعفري، مجتبي و يوسفیان، پاکزاد. (۱۳۹۷). سامانه رفع ابهام معنایی از حروف اضافه در زبان فارسی با استفاده از قالب‌های معنایی. پژوهش‌های زبانی، ۹(۱)،

۹۹-۱۱۷. doi: 10.22059/jolr.2018.66652

نغزگوی کهن، مهرداد، راسخ مهند، محمد (۱۳۹۱). دستوری‌شدگی و بسط استعاره‌ای. پژوهش‌های

زبانی، ۳(۱)، ۱۱۷-۱۳۴. doi: 10.22059/jolr.2012.30298

References

- Abdolkarimi, S., & Babaei Fallah, S. (2021). Schematic Meanings of Prepositions “baraye” and “ta” and Their Secondary Grammaticalization. *Journal of Researches in Linguistics*, 13(1), 65-88. (In Persian) doi: 10.22108/jrl.2021.128302.1569
- Alinezhad, M., & Arianpoor, M. (2019). Radial Categories of Persian Preposition /be/ within the Framework of Cognitive Semantics with Emphasis on Shahnameh Ferdowsi. *Language Studies*, 10(1), 81-97. (In Persian) doi: 10.30465/lr.2019.4393
- Changizi, E., & Abdolkarimi, S. (2017). Grammaticalization Process of the Preposition “az” in Persian Language. *Language Research*, 8(2), 21-38. (In Persian) doi: 10.22059/jolr.2018.65513
- Heine, B., Claudi, U., & Hünnemeyer, F. (1991). *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heine, B. (1997). *Cognitive foundations of grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, B. (2003). Grammaticalization. In B. D. Joseph & R. D. Janda (Eds.), *The handbook of historical linguistics* (pp. 575–601). Oxford: Blackwell.
- Hopper, P. J., & Traugott, E. C. (2003). *Grammaticalization* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Esseesy, M. (2010). *Grammaticalization of Arabic Prepositions and Subordinators: A Corpus-Based Study*. Series: Studies in Semitic Languages and Linguistics, Vol. 59. Leiden & Boston: Brill. DOI: 10.1163/9789004187634
- Mozaffari, Z., Taki, G., Sabbagh Jaffari, M. and Yusefian, P. (2018). Preposition sense disambiguation in Persian using semantic frames. *Language Research*, 9(1), 99-117. (In Persian) doi: 10.22059/jolr.2018.66652
- Naghzguay Kohan, M. and Naghzguay Kohan, M. (2012). Grammaticalization and Metaphorical Extension. *Language Research*, 3(1), 117-134. (In Persian) doi: 10.22059/jolr.2012.30298
- Wu, X., & Shao, B. (2025). *Modeling subjectification in the category shift of the deverbal preposition in English Language and Linguistics*. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/S1360674324000686

Grechukhina, Z. R., & Kislyakova, E. Y. (2024). The role and properties of grammaticalization in the process of forming a class of prepositions (based on the French language). *Linguistics & Education*, (3), 18–31. DOI: [10.17021/2712-9519-2024-3-18-31](https://doi.org/10.17021/2712-9519-2024-3-18-31)

نسخه پیش انتشار